

Τὸ φιλόνειμον ἢ λαόνειμον
Μαργ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΥΠΟ

ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ

1891

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους, ἐλεγχομένη ὑπὸ τοῦ Κρέοντος, ὅτι, παρὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως, δὲν ἐδίστασε νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς, ὁμολογεῖ μὲν, ὅτι παρέβη τοὺς νόμους τούτους, ἀλλ' ἐπραξε τοῦτο, ὑπέικουσα εἰς ἀνώτερον κέλευσμα, εἰς τὸ κέλευσμα τῆς πληρώσεως ἀρχεγόνων ἠθικῶν νόμων, « ἄγραπτα κάσφαλῆ θεῶν νόμιμα ». Ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ ἐκπροσωπεῖται ἡ ἀνθρωπίνη συνειδήσις, ἐν κρισίμῳ στιγμῇ διασπῶσα τὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ αἰρομένη εἰς τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῶν ὄντων. Ἡ φιλόστοργος ἀδελφὴ κωλύεται ὑπὸ τῆς διαταγῆς τοῦ τυράννου, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς ἐξεγείρεται ὁ φυσικὸς νόμος, ὁ αἰώνιος, πατάστων πάντα δισταγμὸν καὶ παροτρύνων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος. Ὁ θετικὸς νόμος ἀποτρέπει αὐτήν, ἀλλ' ἐμψυχοῖ ὁ φυσικὸς, κατισχύων ἐπὶ τέλους ἐν τῇ τραγικῇ ταύτῃ συγκρούσει τοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος. « Ἔστι γάρ, ὃ μαντεύονται τι πάντες, φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἀδίκον, καὶν μηδεμίᾳ κοινωνίᾳ πρὸς ἀλλήλους ἤ, μηδὲ συνθήκη, οἷον καὶ ἡ Σοφοκλέους Ἀντιγόνη φαίνεται λέγουσα, ὅτι δίκαιον ἀπειρημένον θάψαι τὸν Πολυνεΐκη, ὡς φύσει ὄν τοῦτο δίκαιον :

Οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' ἀείποτε
ζῆ τοῦτο, κ' οὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὄτου 'φάνη» (1).

Παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς καὶ καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας, καὶ ἐν τῇ ἀτελεστάτῃ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἠσθάνθη ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐκδηλουμένην ὑψίστην ἀρχὴν δικαίου, πάνσθενῆ.

(1) Ἄριστ. Ῥητορ. Βιβλ. Α', κεφ. ΙΒ'.

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον δύνανται, διέπουν τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ βίον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποῖου ἀναπτύσσεται καὶ καθιεροῦται τὸ ὑφιστάμενον θετικὸν δίκαιον. Εἴτε ἀπὸ τῆς θεότητος, εἴτε ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς ἀπορρέει τὸ δίκαιον τοῦτο, εἶνε αἰώνιον, ἢ δὲ προσβολὴ αὐτοῦ ἄρνησις παντὸς θεμελιώδους νόμου. Καὶ διημφισβητήθη μὲν πολλάκις, οὐδέποτε δ' ἐκυρώθη ἐπισήμως ὑπὸ λαοῦ τινος, ἀλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος διδάσκει, ὅτι αὕτη ἐπίστευσεν αἰετοτε εἰς τὴν ὑπαρξιν δικαιοσύνης, ἀνεξαρτήτου πάσης ἐπιδράσεως τῶν αἰώνων, διέπυσης τὸν ἠθικὸν κόσμον καὶ χειραγωγούσης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν ἱστορίαν.

Τὸ δίκαιον τοῦτο εἶνε ἀπόλυτον, ἀπορρέον ἀπὸ τῆς ὑπερτάτης νομοθεσίας τοῦ λόγου, ἐλεύθερον δὲ πάσης αὐθαιρεσίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιρῶν. Ὑφιστάμενον ἀπανταχοῦ καὶ αἰετοτε, διεκδικεῖ κῦρος ὑπέρτατον· καθ' ὅσον δὲ θριαμβεύει, κατὰ τοσοῦτον ἡ ἀνθρωπότης προσεγγίζει εἰς ἀνωτέραν περιωπὴν ἠθικῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦτο δὲν πραγματοποιῆται εὐχερῶς, ἀνωδύνως, ἄνευ προσκομμάτων. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνθρωπότητος τεράστιος τελεῖται ἀγὼν μεταξὺ φύσεως καὶ ἱστορίας, μεταξὺ τῆς ιδέας καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, τείνει νὰ καταστήσῃ πραγματικὸν πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπιτασσόμενον αὐτῷ· ἀλλ' ἅμα εἶνε καὶ ὄν ἱστορικόν, πεπερασμένον, ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ δρῶν καὶ ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τούτων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων τῆς κοινωνικῆς δράσεως· ἀλλ' ἀγὼν, ἐκδηλῶν ὑγείαν καὶ ζωτικότητα, δι' ἧς, καθ' ὅσον θριαμβεύει ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα, κατὰ τοσοῦτον καθίσταται ἐλευθέρα ἡ ἀνθρωπότης, διαρρηγνύσα τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, καὶ πραγματοποιῆσα τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τοῦ ἀπολύτου δικαίου, τείνοντος νὰ τύχῃ ποιᾶς τινος πραγματικῆς ὑποστάσεως, τὸ λεγόμενον θετικὸν δίκαιον εἶνε ἢ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ποικιλόμορφος ἐκδήλωσις αὐτοῦ καὶ διατύπωσις. Ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ δεδομένον, εἶνε εὐμετάβολον, ὑποκείμενον εἰς τὰς μεταμορφώσεις τῆς ἱστορίας, ἀφορῶν εἰς ὠρισμένας σχέσεις καὶ περιστάσεις τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, ὧν ἀλλοιουμένων ἢ θνησκουσῶν, ἀλλοιοῦται καὶ τοῦτο ἢ θνήσκει. Ἀλλήλοις παραβαλλόμενα τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ θετικὸν δίκαιον, τὸ μὲν εἶνε ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον, τὸ δὲ σχετικόν, πεπερασμένον, μεταβλητόν· τὸ μὲν

καθαρῶς ἀνθρώπινον, τὸ δὲ ἐθνικόν, φυλετικόν, τότε μόνον ἐνέχον στοιχεῖα ἀληθείας, ὅποτε ἀπορρέει ἀπὸ τῶν αἰδίων νόμων τοῦ ἀπολύτου δικαίου. Οὕτω τὸ θετικὸν δίκαιον εἶνε ἀληθές, καὶ δύναται νὰ τελέσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, παρακολουθοῦν ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ τοὺς νόμους τούτους.

Ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θετικοῦ δικαίου δέον νὰ ᾖ σύμφωνος πρὸς τὴν ἐκάστοτε φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν, πρὸς τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ. Ἐκαστον ἔθνος, συνωδὰ τῷ κλίματι, ἐν ᾧ ζῆ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου διατελεῖ, ἐκδηλοῖ διάφορον φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἰδιοφυίαν· ἀνάλογον δὲ ροπὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐξασκῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, αἱ ποικίλαι αὐτοῦ ἱστορικαὶ περιστάσεις καὶ περιπέτεια. Τούτου δεδομένου καὶ ἀναμφηρίστως μαρτυρουμένου ὑπὸ τῶν χρονικῶν τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἀναπτύσσεται κατ' ἀνάγκην τὸ δίκαιον ἀναλόγως, ἐπιβαλλομένου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν ἐθνικῶν ἰδεῶν. Ἐν τούτοις τὸ φυσικὸν δίκαιον δέον νὰ ᾖ ἐκάστοτε ὁ γνώμων ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦ θετικοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, συντελοῦν εἰς τὴν ἀποβολὴν πάντων τῶν παρσισάκτων καὶ ἐσφαλμένων αὐτοῦ στοιχείων, ἀναπτύσσον δὲ τὰ λογικὰ καὶ κοινωφελῆ· τότε δὲ τοῦτο μετέχει σχετικῆς τελειότητος καὶ ἀληθείας, ὅποταν κρατῆ ἐν αὐτῷ ἄρμονικός τις συνδυασμὸς τῆς ἰδέας καὶ τῆς πραγματικότητος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας.

* *

*

Ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν παρέρχεται ἐν τῷ εἰρηνικῷ τούτῳ συνδυασμῷ τῆς ἰδέας καὶ τῆς πραγματικότητος, ἐν τῇ κανονικῇ καὶ ἀταράχῳ ἐργασίᾳ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ἡ σύγκρουσις καὶ ἡ πάλη εἶνε οἱ ὄροι τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως καὶ πάσης ἱστορικῆς συνθέσεως. Ὁ δὲ ἀγὼν οὗτος ἐκδηλοῦται κατ' ἐξοχὴν μεταξὺ τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἐκατέρου διεκδικουῦντος τὸ ἴδιον ἐν τινι ἱστορικῇ περιόδῳ κῦρος. Αἱ στιγμαὶ αὗται εἶνε ἀληθῶς τὰ τραγικὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἅμα καὶ τὰ δημιουργικά. Νέα τις ἰδέα τείνει νὰ κατισχύσῃ ἐτέρας, ἀνεγνωρισμένης ἤδη ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἥς τὸ κῦρος ὁσημέραι ἐκλείπει· αἰσθάνεται ἐαυτὴν ἀρκούντως ἰσχυρὰν ἵνα ἀντικαταστήσῃ αὐτήν· ἀλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη οὔτε ἀνωδύνως, οὔτε ἀναιμάκτως τελεῖται. Ἀμφότεραι δὲ αἱ ἀντίθετοι δυνάμεις δέον νὰ

ἀνταγωνισθῶσι, νὰ συγκρουσθῶσι, μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ ἡ νέα σύνθεσις.

Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐξεδηλώθη πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐκδηλοῦται περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος. Ὑπὸ τὸ ἐπαναστατικὸν τῶν δύο τελευταίων αἰώνων πνεῦμα, τὸ φιλοσοφικὸν δίκαιον ἡξίου ν' ἀπορροφήσῃ πᾶσαν καθεστηκυῖαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ παράδοσιν καὶ ἰσχύν, καθυποτάσσον αὐτὴν ὑπὸ τοὺς νόμους του. Σύμπας ὁ ἠθικὸς κόσμος ἔδει νὰ καταστραφῇ ἐκ θεμελίων, ἕτερον δὲ ν' ἀνεγερθῇ οἰκοδόμημα συνωδὰ τοῖς ἐπιτάγμασι τοῦ λόγου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπεδιώχθη ἐπὶ τινα χρόνον. Ἄλλ' ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῶν καταστροφῶν τῆς ἐπαναστάσεως ταχέως κατεδείχθη, ὅτι εἶνε μὲν δυνατὴ ἡ ἀνατροπὴ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εὐχερὴς ἢ ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀμέσως δημιουργία. Ἡ ἐπανάστασις, ἐν ταῖς κρισιμωτάταις στιγμαῖς αὐτῆς, ἀποπειραθεῖσα ν' ἀνακαινίσῃ τὸν ἀρχαῖον κόσμον αὐτοσχεδίως καὶ αὐθωρεῖ, νὰ διαγράψῃ δὲ αὐθαιρέτως τὸ παρελθὸν ἀπὸ τῶν δέλτων τῆς ἱστορίας ὡς μάταιον τῆς ἀνθρωπότητος ὄνειρον, ἀλλὰ παραπλανηθεῖσα ταχέως εἰς ἀδιεξίτητον λαβύρινθον ἀστόχων ἀποπειρῶν, κατεφωράθη ἀνίκανος νὰ ἐνεργήσῃ τι πλῆρες καὶ τέλειον. Ὁ καταστρέφων τὸν ναὸν ἐν τρισὶν ἡμέραις δὲν δύναται ἐν τοσοῦτῳ χρόνῳ καὶ ν' ἀνοικοδομήσῃ αὐτόν. Πᾶσα δημιουργία δεῖται χρόνου καὶ ἐργασίας ὁλοκλήρων γενεῶν, οὐδ' εἶνε ἔργον ἐνὸς ἢ εὐαρίθμων ἀτόμων· ἢ δ' αὐτοσχεδίως σύλληψις καὶ πραγμάτωσις αὐτῆς εἶνε ἐγχείρημα, ὑπερβαῖνον τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

Οὐδεὶς λαὸς ἐδημιούργησεν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτοῦ καθεστῶτα, ἅτινα εἶνε πάντοτε ἀποτελέσματα μακρᾶς ἱστορικῆς ἐργασίας, συμφώνου πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ χαρακτῆρός του. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ τοῦ λαοῦ ὑφίσταται λειτουργοῦσα διὰ τῶν αἰώνων ἀπόκρυφος, οἷονεὶ λανθάνουσα, ἠθικὴ δύναμις, ποικίλως ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ περιπετειῶν. Τῆς δυνάμεως δὲ ταύτης ἡ ἐκδήλωσις καὶ ἡ ἐνέργεια καταδεικνύεται πρωτίστως ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ δικαίου. Εἶνε καὶ τοῦτο, ὅπως ἡ γλῶσσα, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν γνωστὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς, ζωντανὸς καὶ πανσθενὴς παράγων, παρακολουθῶν τὴν πρόοδον τῶν λαῶν, συνδεόμενος μετὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν σχέσεων καὶ συνθηκῶν καὶ εκπροσωπῶν τὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας. Οὐδέποτε ἐκ τοῦ προτέρου δημιουρ-

γείται ἢ ἐπιβάλλεται τὸ δίκαιον ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ σταθμῷ τῆς ιστορικῆς λαοῦ τινος ἐξελίξεως, πᾶσα δὲ τοιαύτη ἐπαναστατικὴ ἀπόπειρα θέλει προκαλέσει ἄσκοπον μᾶλλον σύγχυσιν, ἢ θέλει καταλήξει εἰς σωτήρια ἀποτελέσματα.

Τὸ φιλοσοφικὸν δίκαιον, ἐκ τοῦ προτέρου ἀπόλυτον διεκδικουῦν κῦρος, παρανοοῦν δὲ τὰ ὅρια καὶ τὸ κῦρος τῶν ιστορικῶν δεδομένων, ἀξιοὶ νὰ μεταβάλῃ ἀποτόμως πάντα θεσμόν, ἀντικαθιστῶν αὐτὸν δι' ἑτέρου. Τολμηροὶ μεταρρυθμίσται πλέον ἢ ἅπαξ ἀπεπειράθησαν νὰ φαντασιογραφήσωσιν, ἢ νὰ προβῶσιν εἰς πραγμάτωσιν κοινωνικῶν συστημάτων, κατ' ἰδέαν μόνον ὑφισταμένων καὶ λειτουργούντων. Μαγευτικὸν *Eldorado*, μυστικὴ *Οὐτοπία*, ἣτις « ἐν οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα ἀνάκειται », ὑφίσταται ἐν τῇ σκέψει μόνον, στερεῖται δὲ πάσης ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως· τοιοῦτο τὸ κοινωνικὸν αὐτῶν δημιουργήμα, τὸ παραγνωρίζον τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ δικαίου, κατανοοῦν δὲ τὸν ἄνθρωπον *in abstracto* μόνον ζῶντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥκιστα δ' ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἱστορικὸν δίκαιον, ἔνεκα ἀναλόγων αἰτίων, ὑπερβάλλει τὰ διαγεγραμμένα αὐτῷ ὅρια, ἀξιοῦν νὰ προγράψῃ πᾶσαν ἐκ τοῦ προτέρου ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Ἡ ἱστορικὴ Σχολὴ παρηρμήνευσε τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διδάξασα, ὅτι τὸ θετικὸν δίκαιον, τὸ ἐκάστοτε ἐν δεδομένη κοινωνίᾳ λειτουργοῦν, δὲν εἶνε ἀπείκασμα καὶ ἀντίτυπον αἰωνίου νόμου, ἀλλὰ τυχαία ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς τῶν λαῶν ἐξελίξεως, ἀσυνειδήτως ἀναπτυσσόμενον, οἶονεὶ ἐν φυτικῇ μεταμορφώσει, ἢ δὲ ἐπιστήμη, ὁ ἀνθρώπινος τουτέστι λόγος, τείνουσα πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἐπιζητεῖ τὸ δυσπραγματοποιήτον. Ἀλλὰ μὴ ἡ ἐπιστήμη δὲν ζῆ, δὲν ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὴν κοινωνίας, καὶ δὲν δημιουργεῖ κατὰ τὰ δεδομένα αὐτῆς; Ἐπομένως τὰ πορίσματά της δὲν εἶνε πορίσματα ἱστορικῆς λαοῦ τινος ἀναπτύξεως, οὐ αὕτη ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα; Βεβαίως πολλάκις προέβη ἡ ἐπιστήμη ἐπέκεινα τῶν ὀρίων τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ προσήκοντος, πολλάκις ἐνεπιστεύθη εἰς ἑαυτὴν πέρα τοῦ δέοντος καὶ παρεγνώρισε τὴν ἑαυτῆς ἀποστολήν, ἐκλαβοῦσα τὰ φαντάσματα ὡς πραγματικότητα. Σὺν τοῖς ἄλλοις τοιοῦτό τι ἔπραξαν ὁ Πλάτων, Θωμάς ὁ Μῶρος, ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσσώ ἐν ταῖς αὐτῶν φαν-

τασιογραφίαις. Ἄλλὰ καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκ τοῦ προτέρου κατασκευά-
σματα τοῦ πνεύματος, εἶδωλα σκιώδους κόσμου, οὐδὲν εἶνε ἕτερον,
ἢ ἡ ὑπερτάτη ἐξιδανίκευσις θετικῶν τινῶν τῆς ἐποχῆς ροπῶν καὶ
πόθων.

Τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὔτε καθαρῶς ἀπόλυτον εἶνε, οὔτε ἀπολύ-
τως σχετικόν. Ὁ δὲ φιλόσοφος, καθὼς καὶ ὁ νομοθέτης, ὀφείλουσι νὰ
λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὸ διαμορφωθὲν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ θετικὸν δί-
καιον, ὡς πόντισμα μακρᾶς τοῦ λαοῦ ἐργασίας. Ὁ νομομαθὴς ἐπί-
σης, ὁ κεκλημένος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ θετικὸν δίκαιον, ὀφείλει νὰ μὴ
ἀγνοῇ, μηδὲ νὰ παραγνωρίζῃ τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, συνωδὰ τῷ
ὀποῖῳ δέον νὰ λειτουργῇ τὸ θετικὸν δίκαιον. Ἀληθῶς τὸ θετικὸν
δίκαιον δέον νὰ ᾖ λογικόν, τουτέστι φιλοσοφικόν, τὸ δὲ φιλοσοφικόν
θετικόν, δυνάμενον νὰ τύχῃ πραγματώσεως ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων. Ἡ
δὲ ἀνθρωπότης, ἐκπολιτιζομένη διὰ τῆς ἐργασίας τῶν αἰώνων, ὀφεί-
λει νὰ ἐμπνέηται ὑπὸ τοῦ ἀρχεγόνου, τοῦ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς
ἐδρεύοντος δικαίου, καθισταμένου θετικοῦ διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ χρόνου.

Ἐν τῇ νέᾳ ἱστορικῇ περιόδῳ, ἐν ἣ ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος διατελοῦμεν
καὶ ἀγωνιζόμεθα, ἢ κατ' ἐξοχὴν ἀποστολὴ τῆς ἐπιστήμης εἶνε ἡ συν-
διαλλαγὴ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων στοιχείων, ἢ ἐν μέτρῳ συνερ-
γασία τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου. Ἀμφότερα ὀφείλουσι
νὰ συμπληρώσωσιν ἄλληλα. Καὶ τὸ μὲν φιλοσοφικὸν δίκαιον, διαπνέον
ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ θετικοῦ ἐν τῇ ποικίλῃ κατ' ἔθνος καὶ χώ-
ραν διαμορφώσει αὐτῶν, ὡς ἀναγκαίας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, δὲν δικαιού-
ται ν' ἀπορροφήσῃ αὐτὸ καθ' ὅλοκληριαν, ἀλλὰ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν
ἰδίαν τοῦ θετικοῦ δικαίου μορφήν καὶ προσωπικότητα. Ἡ κοινωνικὴ
αὐτῶν ἐργασία δέον νὰ ἐκδηλῶται ἐν ἀλληλεγγύῃ. Ἀλλὰ τοῦτο δύ-
ναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τῆς προσηκούσης, τῆς ἐπιστημονικῆς
κατανοήσεως καὶ λειτουργίας τοῦ δικαίου. Μαρτυροῦσι τοῦτο τὰ ἐκ-
παλαι ἱστορικὰ δεδομένα· κατ' ἐξοχὴν δὲ τὰ διδάγματα τῶν τελευ-
ταίων αἰώνων. Ἀφ' οὔτου — ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἰδίᾳ καὶ τῆς
γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως — ἐχειραφετήθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον
τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ δὲ ἀνερεύνητον κῦρος τοῦ δόγματος ἀντι-
κατέστησεν ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἐρευνα, πλεῖστα ζητήματα καὶ φαινό-
μενα, σκοτεινὰ τέως καὶ ἀμφίβολα, διηυκρινίσθησαν καὶ καθωρίσθησαν
θετικώτερον καὶ λογικώτερον. Νέα περίοδος ἐνεκαινίσθη ἐν ταῖς

έσωτερικαῖς καὶ ἐξωτερικαῖς σχέσεσι τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀτόμων ἐθνικῆς, καὶ ὡς μελῶν παγκοσμίου τινὸς οἰκογενείας. Τὸ δίκαιον κατέστη πράγματι ἀνθρώπινον, παγκόσμιον. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότης ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἡ βάσις καὶ ἡ ἀφετηρία τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ διεθνοῦς τῶν λαῶν δικαίου, ὑφισταμένου ἐν τῇ πραγματώσει αὐτοῦ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νόμων τοῦ αἰωνίου δικαίου. Ὅπως τὸ πάλαι τὸ ἄτομον ὑπεχώρησεν εἰς τὴν οἰκογένειαν κατὰ πρῶτον, καὶ εἶτα εἰς τὴν φυλὴν καὶ τὸ ἄστυ, οὕτω καὶ νῦν τὸ δίκαιον τοῦ ἔθνους ὑποχωρεῖ εἰς τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος· τὰ ἐνστικτα τῆς ἀτομικῆς βίας καὶ τῆς φυλετικῆς αὐθαιρεσίας ὑποκύπτουσιν εἰς τοὺς αἰδίους νόμους τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ παγκοσμίου συμφέροντος, κατὰ πρῶτον ἀναγνωρίζομένου ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία, πολέμιαί τέως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον δυνάμεις, συνεργάζονται φιλίως πρὸς τὴν καθολικὴν πρόοδον. Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς ἐπιστήμης τὸ θετικὸν δίκαιον καθίσταται ὁσημέραι ἀνθρώπινον ἐν τῇ συντάξει τῶν νεωτέρων κοινωνικῶν κωδίκων. Ζεῖδωρον πνεῦμα ἰσότητος, ἐλευθερίας, κοινωνικῆς ἀτόμων καὶ ἐθνῶν ἀλληλεγγύης διαπνέει τὰς ἀμοιβαίας τῶν πολιτειῶν σχέσεις, καὶ ὅ,τι ἄλλοτε κατηγγέλλετο ὡς οὐτοπία, λαμβάνει ἤδη πραγματικὴν ὑπόστασιν καὶ ἐπίσημον κύρος. Καὶ ἡ πολιτεία, δι' ἧς ἐξασφαλίζεται καὶ πραγματοποιεῖται τὸ δίκαιον, δὲν εἶνε πλέον ὁ *Λεβιάθαν* τοῦ ἄγγλου φιλοσόφου, ὑφ' οὗ ἀπορροφᾶται ἀποκαρτεροῦσα χωρὶς ψυχὴν καὶ συνείδησιν πᾶσα ἀνθρωπίνη ἀτομικότης, ἀλλὰ καθίσταται ὁσημέραι, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ Ἐγγέλου, τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς κοινωνικῆς ἠθικότητος.

* * *

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἔρευναν καὶ ἀνάλυσιν τῶν νόμων τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, οἵτινες εἶνε οἱ ὅροι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ σύνολον τῶν νόμων τούτων ἐκπροσωπεῖ τὸ δίκαιον. Ἐν τούτῳ ἐκδηλοῦται ἡ ζωὴ, ἡ κίνησις, ἡ ἄρμονία τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν ἀνθρώπων. Τὸ δίκαιον ἄρα ὑφίσταται ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐν ἣ ἡ μόνη ἀληθῶς ζῆ ὁ ἄνθρωπος, οὐχὶ δ' ἐκτός, ἐν φυσικῇ κατάστασει, ὡς ἐδίδαξεν ἀρχαιοτέρα τις περὶ αὐτοῦ θεωρία.

Ἐν ἐποχῇ, οὐχὶ μακρὰν ἡμῶν κειμένη, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐσφαλ-

μένων περι κοινωνίας και πολιτείας υποθέσεων, οί πλείστοι τῶν κοινωνιολόγων και πολιτειοδιφῶν ἐπίστευσαν εἰς τινὰ πρὸ τῆς ἱστορίας ὑφισταμένην φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, πρὶν ἢ οὗτος εἰς ὀριστικὸν κοινωνικὸν εἰσέλθῃ βίον. Ἦτο οἶονεὶ ἀνάμνησις τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου, πόρρω κειμένης ἐποχῆς, διακοσμηθείσης πολλάκις ὑπὸ ποιητικῶν ὀνείρων και εἰκόνων. Ἀπηχῆσεις τῆς μυθικῆς ταύτης ἐποχῆς φέρονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἀπάντων τῶν λαῶν, αἵτινες ἀπὸ τῆς ποιήσεως κατῆλθον εἰς τὴν πραγματικότητα, οὐχὶ ἅπαξ υἱοθετηθεῖσαι ὑπὸ τε τῆς φιλοσοφίας και τῆς ἱστορίας. Οὕτως ὁ Πλάτων ἐφρόνει, ὅτι πρὸ τῆς εἰς κοινωνικὸν βίον μεταβάσεως τοῦ ἀνθρώπου, θειοτέρα κατάστασις διεῖπε τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅποτε «Θεὸς ἔνεμε τοὺς ἀνθρώπους αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶν ὃν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι· νέμοντος δὲ ἐκείνου πολιτείαί τε οὐκ ἦσαν, οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν και παίδων». Ταῦτα, συμφωνοῦντα ἄλλως τε και πρὸς τὰς περι Παραδείσου χριστιανικὰς παραδόσεις, ἔσχον ζωηροτέραν κατὰ τὸ μᾶλλον και ἦττον ἐπίδρασιν παρά τισι τῶν πολιτειοδιφῶν τῶν τελευταίων αἰῶνων, παραδεξαμένων φυσικὴν τινὰ προϊστορικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Τίθεται ὑπὸ συζήτησιν τὸ θέμα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος, ὡς ἐσωτερικῆς ὀρμῆς και ἀφετηρίας. Ἀναγνωρίζεται δ' ἡ ἀνάγκη και ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἀτόμου ὡς ὁ πρῶτιστος παράγων τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως. Πολιτειοδιφαι ἀντιθέτων ροπῶν συναντῶνται ἐπὶ τὸ αὐτό. Καθολικοὶ και Διαμαρτυρόμενοι. Ἐνιοὶ τῶν θεοκρατικῶν ὁμοφωνοῦσι τοῖς ἐμπειρικοῖς, τῷ Hobbes και τῷ Locke, ἢ τῷ προφήτῃ τοῦ Πανθεϊσμοῦ, τῷ Σπινόζῃ. Ἀπαντες οὗτοι, παραδεχόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον και ἦττον φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καταλήγουσιν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ κοινωνία ἐσχηματίσθη οὐχὶ ἐκ βαθμιαίας ἐξελιξέως τῆς οἰκογενείας, οὐχὶ ἐκ τῆς φυσικῆς ὀρμῆς τῆς κοινωνικότητος, ἀλλὰ δι' ἐκουσίας μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν συνθήκης, ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὸ μᾶλλον και ἦττον προκληθείσης.

Ἡ θεωρία αὕτη ἐκδηλωθεῖσα ἐν τῇ ἀκροτάτῃ αὐτῆς ὑπερβολῇ παρά τῷ Ἰωάννῃ Ἰακώβῳ Ρουσσώ, κηρύξαντι τὸν φυσικὸν βίον ὡς τὸν ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου βίον, εἶνε ἡ ἄρχουσα περι τοῦ δικαίου θεωρία τοῦ δεκάτου ἐβδόμου και ὀγδόου αἰῶνος, ὅτε τοῦτο, ἀνυψωθὲν διὰ

του Γροτίου εἰς ἐπιστήμην, ἤρξατο ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐν Εὐρώπῃ. Ὁ ὀλλανδὸς πολιτειοδίφης ἀποκαλεῖ αὐτὸ «*jus naturale, dictatum rectæ rationis*», ἰσχύει δ' ὁ τίτλος οὗτος μετ' ὀλίγον ἐξ ὀλοκλήρου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, δηλῶν τὸ δίκαιον, τὸ κοινὸν ἅπασιν τοῖς ἀνθρώποις, τὸ αὐτὸ κεκτημένον κῦρος, ὑπέρτερον χρόνου καὶ τόπου, ὀφείλον δὲ νὰ διέπῃ τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν λαῶν σχέσεις. Ἡ τοιαύτη κατανόησις τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῶν χρόνων ἐκείνων, καθ' οὓς ἐκυμονεῖται ἡ νέα τοῦ δικαίου ἐξέλιξις, εὐρίσκουσα τὴν πλήρη αὐτῆς κυοφορίαν διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ πλείστοι τῶν πολιτειοδιφῶν ἀποδέχονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν φυσικὴν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, ἀφ' ἧς τείνει οὗτος νὰ ἐξέλθῃ δημιουργῶν οἰονδήποτε πολιτικὸν καθεστῶς. Ἀλλ' ὁ παραδοξότερον πάντων περιγράψας τὴν κατάστασιν ταύτην καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶνε ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Θωμᾶς Χόββης. *Bellum omnium contra omnes*. Τοιοῦτος εἶνε κατὰ πρῶτον ὁ φυσικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος. Ὁ ἰσχυρότερος πατάσσει τὸν ἀσθενέστερον ἐξ ὀνόματος τοῦ δικαίου τῆς αὐτοσυντηρησίας. Τραγικὴ, καταστρεπτικὴ ἀλληλομαχία εἶνε ἡ περίοδος αὕτη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὐδὲν αἶσθημα, οὐδὲν φίλτρον, οὐδεμίᾳ ἀλληλεγγύῃ κρατεῖ παρ' αὐτῷ. Ἡ καταστροφή εἶνε τὸ ὑπέρτατον τῶν ἐλατηρίων ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ. Πρὸς ἀποφυγὴν ἄρα ἐξοντώσεως ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς διαιωνίσεως τοῦ εἴδους, συνῆλθον εἰς κοινωνίαν οἱ ἄνθρωποι, ἐκουσίως ὑποταχθέντες εἰς τὸν ἰσχυρότερον, ἵνα ἐξασφαλίσῃ αὐτοῖς εἰρήνην καὶ τάξιν (1).

Οὕτως ἡ κοινωνία ὠρίζετο δι' ἁπασῶν τῶν θεωριῶν τῆς περιόδου ταύτης, οὐχὶ ὡς τὸ φυσικὸν πόρισμα τῶν ἐνδομύχων ροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος, ἀλλ' ὡς τὸ κατασκευάσμα τῆς ἀνάγκης, αὐθαιρέτου δὲ βουλήσεως τῶν ἀτόμων. Ἐπομένως, οὐδὲν εἶνε σταθερὸν καὶ μόνιμον, τὰ πάντα ἐν τῷ βίῳ, θρησκευτικά, κοινωνικά, πολιτικά καθεστῶτα, δύνανται ἐκάστοτε νὰ τροποποιηθῶσι καὶ νὰ μεταβληθῶσιν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἀναμφίβολος ἐκδήλωσις τῶν ἐπαναστατικῶν ροπῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἔμελλε νὰ ἐπενέγκῃ πλήρη μεταβολὴν

(1) *Th. Hobbes. De Cive, Leviathan.*

καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Εὐρώπης τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος.

Ἄλλ' εἶνε ἀληθῆς ἡ θεωρία φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, κέκτηται δ' αὕτη φιλοσοφικὴν βάσιν ἢ ἱστορικὴν πραγματικότητα; Ἐκ τῆς ἐλαχίστης ψυχολογικῆς μελέτης τοῦ ἀνθρώπου προδήλως καταδεικνύται ἡ κοινωνικότης αὐτοῦ, ἡ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τοῦ βίου αὐτοῦ ροπή πρὸς κοινωνικὸν βίον. Καθὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, «ὁ ἀπολις, ὁ ἀκοινωνήτος, διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην, ἢ θηρίον ἢ θεός». Ἡ κοινωνικότης ἐκδηλοῦται μᾶλλον ἢ ἥττον ἐν ἀπάσαις ταῖς βαθμῖσι τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἅπαντα τὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Ἀνερμήνευτος ἐσωτερικὴ δύναμις ὠθεῖ ἡμᾶς πρὸς τοὺς ὁμοίους. Τοῦτο δὲ δὲν τελεῖται οὔτε ἐξ ἀνάγκης, οὔτε ἐκ κληρονομικῆς συνηθείας. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς κοινωνικότητος εἶνε ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἀνάγκης τῆς συμπληρώσεως, τῆς τελειώσεως τοῦ ἀτελοῦς ἀνθρώπου. Ἄνευ προμελέτης, ἄνευ ἐξωτερικῆς ὠθήσεως ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι συμβαίνει ἐξ ἐνστίκτου παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀλόγων ζώων, τοῦτο ἐκδηλοῦται λελογισμένως παρ' αὐτῷ. Ἡ κοινωνία τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, ἡ ὑπὸ τὴν ὄθησιν τοῦ ἔρωτος πραγματουμένη, δὲν εἶνε καταναγκαστικὴ, ἀλλὰ φυσικὴ καὶ ἀβίαστος κοινωνία, χρονολογουμένη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δημιουργίας. Ἡ κοινωνία τῶν γονέων μετὰ τῶν τέκνων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀμοιβαίου φίλτρου ἐσωτερικῆς στοργῆς, καὶ οὐχὶ ἐξωτερικοῦ συμφέροντος, καὶ ἡ βαθμιαία ἐξέλιξις τῶν αἰσθημάτων τούτων ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐπικοινωνίᾳ τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φυλῆς, πάντα ταῦτα εἶνε οὐχὶ τεκμήρια, ἀλλ' ἀποδείξεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης ἐπλανήθησαν, ἰσχυρισάμενοι, ὅτι ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου εἶνε ὅτε μὲν ἡ ἄκρα ἐλευθερία, ὅτε δὲ ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἀπομόνωσις, ἡ δυσπιστία, ὁ πόλεμος. Βεβαίως ὑπὸ τὸ κράτος ἀξέστων ἡθῶν, ὅποια εἶνε τὰ πρωτόγονα, ὁ κοινωνικὸς ἀγὼν, ὁ περὶ ὑπάρξεως, ἐκδηλοῦται ἀγρίως καὶ ἀμειλίκτως. Ἐν τῇ συγκρούσει τῶν συμφερόντων καὶ τῶν παθῶν ὁ ἄνθρωπος μετέρχεται κατὰ τοῦ ὁμοίου του ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολιτικὴν λύκου ἢ λέρακος. Ἄλλ' ἡ περίστασις αὕτη δὲν ἐπικυροῖ τὴν ἄρνησιν τῆς ἀλληλεγγύης, ἢ τὴν παντελεῖ ἔλλειψιν τῆς κοινωνικότητος. Παρερχομένης τῆς συγκρούσεως, ἐκλειπόντων τῶν αἰ-

τίων αὐτῆς, ἐπικρατεῖ αὖθις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἢ ἐνότης καὶ ἢ ἀλληλεγγύη, ἔστω καὶ ἐν περιορισμένῃ ἐνεργείᾳ σφαίρᾳ. Κρατύνεται δ' αὕτη, καθ' ὅσον ἐπικρατεῖ καὶ ἀναπτύσσεται ὁ πολιτισμός.

Φυσικὴ ἄρα κατάστασις, οἷα ἢ μυθολογουμένη, ὑπὸ τούτων μὲν, ὡς κατάστασις πολέμου πάντων κατὰ πάντων, ὑπ' ἐκείνων δὲ ὡς κατάστασις ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ εὐδαιμονίας, οὔτε ἐκ τῆς φυσιολογικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐρεύνης μαρτυρεῖται, ἀλλ' οὔτε πραγματικὴν κέκτηται ἀλήθειαν. Ἡ ἱστορία δὲν παρουσιάζει τὸ φαινόμενον ἀτόμων ἢ οἰκογενειῶν, διεσπαρμένων ζώντων κατὰ πρῶτον, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλεγγύης, μετὰ ταῦτα δὲ συνελθόντων, ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ὄθησιν τῆς ἀνάγκης πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν. Οἱ θρυλούμενοι δημιουργοί, οἰκισταὶ καὶ ὀργανωταὶ πόλεων, οὐδὲν ἕτερον ἔπραξαν, ἢ διερρύθμισαν καὶ διωργάνωσαν σκοπιμώτερον καὶ τελειότερον τὸν ὑφιστάμενον τέως, ἀτελῶς δὲ καὶ ἀσκόπως λειτουργοῦντα κοινωνικὸν ὄργανισμὸν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως. Ἡ συνθήκη ἄρα εἶνε σιωπηλὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐμφύτου τῶν ἀνθρώπων κοινωνικότητος, ἐκδήλωσις τῶν ροπῶν τῆς ἀλληλεγγύης αὐτῶν, οὐχὶ δὲ βάσις καὶ ἀφετηρία τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Τὸ λογικὸν ὄν, τὸ καλούμενον ἄνθρωπος, κοινωνεῖ πρὸς τὸν ὁμοίον του ἐξ ἀγάπης, οὐχὶ δ' ἐξ ἀνάγκης, ἐξ αἰσθήματος ἀλληλεγγύης καὶ ἐθελοθυσίας, ἢκιστα δ' ἐκ φιλαυτίας.

Ὁ νόμος τῆς ἔλξεως καὶ τῆς συνοχῆς εἶνε νόμος τοῦ Σύμπαντος ἐν εὐρυτέρᾳ ἢ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ἡ ὁρμὴ τῆς κοινωνικότητος λειτουργεῖ ἐπίσης, ζωηρὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ παρὰ κατωτέροις τοῦ ἀνθρώπου θηρίοις. Οὐδεὶς δὲ σπουδαῖος περιηγητῆς ὠμολόγησε μέχρι τοῦδε, ὅτι εὐρεν ἀνθρώπους, καὶ ἐν θηριώδει καταστάσει διατελοῦντας, μέχρι τῆς σήμερον κατ' ἄτομα καὶ κεχωρισμένως ζῶντας, οὐδεμίαν δὲ κεκτημένους κοινωνικὴν συνείδησιν καὶ τάξιν.

Ὑφίσταται ἀληθῶς φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου. Τοιαύτη δ' εἶνε οὐχὶ ὁ ἄγριος, ὁ κατ' εὐφημισμὸν ἐλεύθερος βίος τῆς φύσεως, ἀλλ' αὐτὴ ἢ κοινωνία. Εἰς τοῦτο δ' ἐπλανήθησαν κυρίως οἱ ἀρχαιότεροι αὐτῆς θεωρητικοί. Φύσις καὶ κοινωνία, εἴτε ἀνταγωνιζόμεναι, εἴτε ἐν ἀρμονίᾳ διατελοῦσαι, εἶνε ἀδιάσπαστοι αἰείποτε, καθ' ὅλην τὴν διὰ τῶν αἰώνων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος σταδιοδρομίαν.

Ἡ θεωρία αὕτη, ὡς εἶπον ἤδη, ἐξεδηλώθη κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς

Κοινωνικῆς Συνθήκης· ἐγένοντο δ' ἀπόπειραι πραγματώσεως αὐτῆς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὴν θυελλώδη ἐκείνην περίοδον τῆς δημιουργίας νέου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος ὤφειλε νὰ δημιουργηθῇ τοῦτο, οὐχὶ ἐκ τῶν στοιχείων καὶ τῆς ιστορικῆς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐκ τῆς αὐθαιρέτου βουλήσεως τῆς δρώσης γενεᾶς, συνωδὰ τοῖς δόγμασι καὶ τοῖς πορίσμασι τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης. Ἐν τούτῳ δ' ἔκειτο τὸ πρῶτον ψεῦδος τῆς θεωρίας. Ἀνατρέπουσα αὕτη τὸ καθεστῶς ἐξ ὀνόματος τῆς καθολικῆς βουλήσεως ἐστερεῖτο τῶν προσηκόντων στοιχείων πρὸς δημιουργίαν νέου καθεστῶτος ἐπὶ θετικῶν βάσεων. Ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιῶν διὰ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν ἐγκυμονεῖται ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Οὕσης τῆς κοινωνίας αὐθαιρέτου δημιουργήματος τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀτόμων ὠρισμένης ιστορικῆς περιόδου, τίς ὁ καταναγκαστικὸς λόγος, ὁ ὑποχρεῶν τὰ ἄτομα κοινωνίας ἄλλης ἐποχῆς νὰ μὴ μεταβάλωσιν αὐθαιρέτως ἐπίσης, ἀλλ' αὐτοδικαίως, διὰ μιᾶς πράξεως πάντα τὰ καθεστῶτα, ἐν ἧ περιπτώσει δὲν συμβιβάζονται ταῦτα πρὸς τὰς κρατούσας ιδέας; τίνα ἔχουσιν ὑποχρέωσιν νὰ σεβασθῶσι καὶ τηρήσωσι ταῦτα, ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ προσωπικὰ ἢ καθολικὰ αὐτῶν συμφέροντα; Οὐδεμίαν σύμβασις, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, δύναται νὰ ὑποχρεώσῃ ἄτομα, μὴ μετασχόντα εἰς τὴν συναψιν αὐτῆς. Ἀναγορευθήτω τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς θεμελιῶδες καὶ ἀλάθητον δόγμα, καὶ ἀνακηρύσσεται ἡ ἐπανάστασις ὡς τὸ Α καὶ τὸ Ω παντὸς καθεστῶτος, ἡ δὲ ἀναρχία ἔσται ἀναπόφευκτον πόρισμα τούτης ἐκτιμήσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Ἡ ἀνατρεπτικὴ αὕτη θεωρία τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης, εἰ καὶ πεπλανημένη κατ' ἀρχὴν, ὀλέθρια δὲ σχοῦσα ἐν τῇ πράξει ἀποτελέσματα, ὡς ἐκ τῆς παρ' αὐτῇ ἐλλείψεως διοργανωτικῶν στοιχείων, ἦτο ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστατικῆς ἐκείνης περιόδου οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν ἐνέργειαν δ' αὐτῆς ὀφείλονται οὐ σμικρὸν αἰ μεγάλαι ιστορικαὶ κατακτήσεις τῶν χρόνων τούτων. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὡς δημιουργικῆς δυνάμεως καὶ ἀφετηρίας τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἐκάστοτε δρώντος παράγοντος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἦτο ἡ ἐπίσημος καταδίκη τοῦ ἐπὶ θεοκρατικῶν καὶ προνομιακῶν στοιχείων τάξεως καὶ φυλῆς ἐρείδο-

μένου παρελθόντος. Διὰ τῆς ἐλευθέρας ταύτης βουλήσεως, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ οὐχὶ τῆς παραδόσεως, ἔμελλε νὰ καθιερωθῇ τὸ νέον καθεστῶς. Τοιοῦτο ἦτο τὸ κήρυγμα τῆς ἐπαναστάσεως, δι' οὗ πανδήμως ἀνεγνωρίζοντο τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, ἢ κατάργησις τῶν προνομίων καὶ τοσαῦτα ἄλλα γενναῖα δόγματα, ἀναγορευθέντα ὡς ὁ κῶδιξ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Κατὰ πρῶτον τότε ἐπισήμως τὸ δίκαιον, ὡς φυσικόν, ἀπόρροια τῶν αἰδίων νόμων τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων, ὠρίζετο κοινὸν κτῆμα αὐτῶν ἄνευ διακρίσεως φυλῆς, ἐθνικότητος ἢ κοινωνικῆς τάξεως. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐβασίζετο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τῆς διαιρέσεως, ἐπὶ τῆς μονώσεως, ἐπὶ τῆς ἀνισότητος, ἐπὶ τῆς ὑποψίας, καὶ ἤδη ἄρχεται κρατοῦν τὸ δίκαιον τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων. Ταῦτα πάντα ὀφείλονται οὐ σμικρὸν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐμπνευσθεῖσαν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν. Ἐντεῦθεν τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνης ἐπαναστάσεως, ὡς τὴν ἐκάλεσεν ὁ Ἑγελος.

* *
*

Ἡ ἱκανότης πρὸς καταστροφὴν δὲν εἶνε ἅμα καὶ ἱκανότης πρὸς δημιουργίαν. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ ψεῦδος τῆς θεωρίας τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης. Ἐξήγειρεν αὕτη ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν τὸ αἶσθημα καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτονομίας, ὡς δημιουργικῶν δυνάμεων· ἀλλὰ, παραγνωρίσασα τέλεον τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος ἐπὶ τοῦ βίου αὐτῶν, παρενόησεν αὐτὴν τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις δὲν εἶνε πόρισμα ἀμέσου δημιουργικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ παρατεταμένης καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας τῶν λαῶν καὶ τῶν αἰώνων. Ἡ ἱστορία δὲν εἶνε τὸ μακρὸν καὶ τετραραγμένον ὄνειρον τῆς ἀνθρωπότητος, δημιούργημα τυφλῶν καὶ ἀσυνειδήτων δυνάμεων, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἡ ἐργασία τοῦ λόγου. Τὸ δίκαιον αὐτῆς ἄρα εἶνε τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος, κεκτημένον κῦρος ἐκάστοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, καθ' ὅσον φαίνεται συμφωνοῦν ἐν συνόλῳ ἢ ἐπὶ μέρους πρὸς τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Ὑπὸ τὴν ὄθησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν προβαίνει διὰ τῶν αἰώνων ὁ ἀνθρώπος, ἢ δὲ συνείδησις αὐτοῦ ἀντιπροσωπεύει ἀείποτε τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορίας, μεταμορφουμένης. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἱστορικὸν δίκαιον ἔχει λό-

γον υπάρξεως, οὐδὲ δύναται νὰ ὀλιγορήσῃ αὐτοῦ ἀποίνει οἰαδήποτε κοινωνία.

Τὴν ἀναμφίλεκτον ταύτην ἀλήθειαν δὲν ὀφείλει ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τὰς πρῶτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου ἱστορικὴν Σχολὴν τοῦ Δικαίου, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν πείραν τῶν αἰώνων, εἰς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Πᾶσα νέα ἰδέα, ἐν οἰαδήποτε ἐκδηλώσει τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, δὲν προβαίνει ἀποτόμως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀποκαλύψει, περιφρονοῦσα τὰς προλήψεις, τοὺς τύπους, τὰς ἰδέας τοῦ παρελθόντος. Ἐπικαλεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν ἐπικουρίαν τοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ζητεῖ ν' ἀνατρέψῃ. Μόνον δὲ διὰ τῆς τοιαύτης πολιτικῆς κατισχύει καὶ θριαμβεύει. Ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐπαναλαμβάνεται ἐκάστοτε τὸ τοιοῦτο φαινόμενον τῆς συναρωγῆς καὶ συνεργασίας τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τῆς παλαιᾶς ἀληθείας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ἡ ἱστορία, καὶ τῆς νέας ἀληθείας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ὁ σύγχρονος λόγος καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεομένη ἐπιστήμη, ὑφ' ἧς κατέχεται ἡ ἐνεστῶσα συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἱστορία ἀναζῆ ἐκάστοτε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀναζῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, πᾶσα ἄρα κτῆσις αὐτῆς δὲν εἶνε ἄνευ σημασίας καὶ ἐνδιαφέροντος. Ἡ τε φυσικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις δὲν ἐκδηλοῦται δι' ἀλμάτων, ἀλλὰ διὰ μακρᾶς καὶ λελογισμένης ἐργασίας, ἣν οὐδεὶς δικαιούται νὰ παραγνωρίσῃ. Ἄν ἡ φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Δικαίου ἐν τῇ ἀνατρεπτικῇ αὐτῆς μέθῃ δὲν ἐνόησε καθ' ὀλοκληρίαν τὴν στοιχειώδη ταύτην ἀλήθειαν, πολὺς ἔπαινος ὀφείλεται εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς, ἣτις, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς πλανηθεῖσα, ἀνέλυσε καὶ κατέδειξε τὴν ἀλήθειαν τῆς ἱστορίας, ἐπομένως τὸ δίκαιον αὐτῆς ἐκάστοτε ζῶν, λειτουργοῦν καὶ δημιουργοῦν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ νέα θεωρία τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, μετὰ τὰ διδάγματα καὶ τὰς δοκιμασίας τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ταύτην ἐπακολουθησάσης ἱστορικῆς ἀντιδράσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ καταστῇ ἀποκλειστικῶς αὕτη ἢ ἐκείνη, δι' οὓς ἀνέπτυξα λόγους. Τὸ δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἱστορίας, ἡ ἀρχὴ τῆς προόδου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς συντηρήσεως, ἔπρεπε νὰ δημιουργήσωσι τὴν νέαν σύνθεσιν καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὸ δίκαιον, ἀνθρώπινον καθιστάμενον, ἀπορρέον ἀπὸ τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, οὔτε ἀπὸ

τῆς θεότητος ἐξαρτώμενον, οὔτε ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπορροφώμενον, πρὸ νόμιον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀτόμου, ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς κοινωνικῆς τάξεως· ἡ νέα ιδέα, πεποιθυῖα εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος, ὅπερ κηρύττει, ἀλλὰ μὴ ἀξιοῦσα ν' ἀνατρέψη αὐθωρεὶ τὴν παλαιάν, αὕτη δὲ ἀναγνωρίζουσα τὸ δίκαιον ἐκείνης καὶ συντελοῦσα εἰς τὴν θάττον ἢ βραδύτερον ἐπικράτησιν αὐτῆς, ὡς τῆς νέας ιστορικῆς ἀληθείας, ἣτις καὶ πάλιν θὰ παραχωρήσῃ τὰ σκῆπτρα αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον· τοιαύτη ἡ λύσις τοῦ ἀνθρωπίνου προβλήματος, τοῦ προβλήματος τῆς ιστορίας, ἐν τῇ δράσει τῆς ὁποίας πρωταγωνιστεῖ τὸ δίκαιον, ὡς ἡ διαπνέουσα αὐτὴν ψυχὴ, καὶ ἄνευ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὁποίου καθίσταται αὕτη ρωπογραφία χωρὶς ἁρμονίαν, χωρὶς κάλλος, ρυθμὸν ἢ ιδεῶδες.

Οὐδεμία ιδέα παρίσταται ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοσοῦτον τελεσιουργὸς καὶ καλλίνικος, ὅσον ἡ ιδέα τοῦ δικαίου· οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε ἡ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ τέχνη, οἰαδήποτε ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ἡ εὐρυτέρα κατανόησις τοῦ δικαίου, ὡς δεδομένου, οὐχὶ τοπικῶν συνθηκῶν ἢ ἐθνικῶν ιδεῶν καὶ συμφερόντων, ἀλλὰ παγκοσμίου ἀλληλεγγύης καὶ συνεργασίας, εἶνε ἡ εὐρυτέρα καὶ καθολικωτέρα κατανόησις τῆς ἀνθρωπότητος. Τούτου ἀποτυγχάνοντος, οὐδέποτε θέλουσιν ἀκριβῶς κατανοηθῆ καὶ ταξινομηθῆ τὰ ποικίλα, δυσερμήνευτα πολλάκις, στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ τῆς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐξελιξέως αὐτοῦ καὶ ὑποστάσεως. Οὕτως ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ τὰ μυστήρια καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἂν δὲν μελετήσῃ τοὺς διέποντας τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος νόμους. Διότι τὸ δίκαιον εἶνε διὰ τὸν ἠθικὸν ὀργανισμὸν τῆς κοινωνίας ὅτι τὸ αἷμα διὰ τὸν φυσικὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὁ πρῶτιστος ἀγωγὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἡ αἰτία πάσης κινήσεως καὶ κυκλοφορίας ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ πνεύματος.

* *
*

Ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, πάντα τὰ δεδομένα ταῦτα προϊόντος πολιτισμοῦ συντελοῦσι κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἤττον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐξασφαλίζει αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὅσον τὸ δίκαιον. Διὰ τοῦ

δικαίου ὁ ἄνθρωπος καὶ τῆς τοῦτο πραγματοῦσης πολιτείας λαμβάνει κατ' ἐξοχὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, ὡς μέλους, εἴτε τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας, εἴτε τῆς παγκοσμίου. Ἄνευ τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἐγγυήσεως αὐτοῦ, ἄνευ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ ἄνθρωπος, λογικὸν ὄν, ὀρεγόμενος τοῦ εἰδέναι, φέρων ἐν ἑαυτῷ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κάλοῦ, τείνων διὰ τε τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς ἐργασίας νὰ δημιουργήσῃ εἰς ἑαυτὸν ἀνώτερον προορισμόν, θὰ διετέλει ζῶν ἐν πρωτογόνῳ, ἐν στοιχειώδει καθ' ὀλοκληρίαν, πνευματικῇ καταστάσει. Μεμονωμένος θὰ ἦτο μηδέν, ἀλλὰ συνδεδεμένος μετὰ τῶν ὁμοίων του δημιουργεῖ δύναμιν ἀκαταγώνιστον. Ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία εἶνε ἡ ἐναργεστάτη ἐκδήλωσις τοῦ δεδομένου τούτου. Καθ' ὅσον ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικότητος εὐρύνεται καὶ κραταιοῦται, κατὰ τοσοῦτον καὶ ὁ πολιτισμὸς καὶ αἱ κατακτήσεις αὐτοῦ ἀναπτύσσονται καὶ καρποφοροῦσιν.

Ὁ ἀνθρώπινος αἰὼν, ὁ αἰὼν τῶν μεγάλων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν κατακτῆσεων καὶ τῆς χειραφείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κατίσχυσεν ἤδη ἀπὸ τινος χρόνου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἀλλ' ἡ νίκη αὕτη ἔσται ὀριστική, ἀγαθοποιὸς καὶ τελεσφόρος, ὅταν ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, τῇ συνεργασίᾳ τῶν ἄλλων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν, συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναμενομένην λύσιν πλείστων ἐτι κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν προβλημάτων, οὐ σμικρὸν ἐπιπροσθούτων εἰς τὴν σταδιοδρομίαν αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔλυσεν ὁ ἄνθρωπος πλεῖστα προβλήματα· αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἔσχον τεραστίαν ἀνάπτυξιν, τὰ δ' ἐξ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐξόχως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ τὴν πρόοδον. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη ἐλαχίστην ἔσχεν ἐπίδοσιν. Τὰ αὐτὰ σχεδὸν προβλήματα, ἅτινα ἀπησχόλησαν τὸ πνεῦμα τοῦ Σταγειρίτου καὶ τῶν συγχρόνων του, τίθενται μέχρι τῆς σήμερον πρὸ τοῦ Οἰδίποδος τῆς ἐπιστήμης.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας διατελεῖ ἐτι μᾶλλον ἄλυτον ἢ τὸ πρόβλημα τῶν πλείστων ἄλλων ἐπιστημῶν. Εὐγενέστερος ἄρα ἔσται ὁ κληρὸς αὐτῆς, ἂν κατορθώσῃ τὴν προσήκουσαν λύσιν τῶν ὑφισταμένων προβλημάτων, ἐξ ἧς τοσοῦτον μέγала καὶ σπουδαῖα τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων ἐξαρτῶνται συμφέροντα. Ἡ πραγμάτωσις τοῦ δικαίου, ἡ προσήκουσα καὶ σκόπιμος ὀρ-

γάνωσις τῆς πολιτείας διὰ τῆς ἐπιστήμης, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλης ἀρχῆς, ὡς συνέβαινε μέχρις ἐσχάτων, ἔσται ἡ ἀφετηρία τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων τούτων, καὶ ἐπομένως ἡ ἀπαρχὴ νέας περιόδου κατὰ δεδομένα, ὅπως διάφορα ἐκείνων, ἅτινα τέως ἦσαν τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἐβασίζετο ὅτε μὲν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως, ὅτε δὲ ἐπὶ τοῦ θείου δικαίου· ἄλλοτε ὁ κύριος παράγων ἦτο ἡ μοναρχία, καὶ ἄλλοτε ἡ ὀλιγαρχία. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ πολιτεία ἦτο θεοκρατικὴ, στρατιωτικὴ, τιμαριωτικὴ, μοναρχικὴ, πάντοτε θεραπεύουσα, μετ' ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἰδέας μεμονωμένης κοινωνικῆς τάξεως, οὐδέποτε δὲ τοῦ συνόλου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἀνεκρηύχθη νέος Δεκάλογος, εὐγενέστερος καὶ ἀνθρωπινώτερος τοῦ ἀνακρηυθέντος ποτὲ ἐν μέσῳ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ἔλαβον ὑπ' ὄψει τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ἀνευ διακρίσεως φυλῆς καὶ γένους. Ταύτης δὲ τῆς ἐνιαίας ἀνθρωπότητος τὰς τύχας καὶ τὰ συμφέροντα κέκληται νὰ ρυθμίση καὶ νὰ προάγῃ ἡ νέα πολιτεία.

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ταύτῃ πολιτείᾳ ὁ ἄνθρωπος καθῆκον ἔχει ὑπερτατον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ δικαίου. Δὲν εἶνε τὸ δίκαιον τοῦτο ἡ ἀποκάλυψις ὑπερτάτης βουλήσεως καὶ ἀρχῆς· τὸ δημιούργημα τῶν συμφερόντων μιᾶς τάξεως ἢ ἡ καθιέρωσις τοῦ δεδομένου τῆς βίας, ἀλλὰ προῖόν, ἀπορρέον ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης ἐλευθέρως συνειδήσεως τῆς κοινωνίας. Πρὸς κτῆσιν αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται ἀπ' αἰῶνων ἐν ταῖς ἀτομικαῖς αὐτοῦ, ἐν ταῖς κοινωνικαῖς, ἐν ταῖς παγκοσμίαις σχέσεσιν. Ὁ περὶ τοῦ δικαίου ἀγὼν εἶνε ἡ εὐγενεστάτη ἐκδήλωσις τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ προσωπικότητος καὶ ὁ ἰσχυρότατος τῶν παραγόντων τῆς κοινωνικῆς δημιουργίας.

Ἐν τῇ νέᾳ πολιτείᾳ τὸ ἄτομον δὲν φέρει τὴν σφραγίδα τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς, ἣν ἔφερον ἐν τῷ παρελθόντι. Τότε ἦτο ἠθικὸς Παρίας μετ' εὐρυτέρων καὶ μὴ δικαιωμάτων. Ὅτε μὲν ἡ θρησκεία, ὅτε δὲ ἡ πολιτεία ἐξήσκουν ἐπ' αὐτοῦ ἀπεριόριστον κράτος. Πολλάκις ἡ τελευταία αὕτη εἶχεν ἐλευθέραν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ τὸ ἄτομον κατ' οὐσίαν ἐστερεῖτο παντὸς ἀπέναντι αὐτῆς δικαίου· ἡ δὲ παμβασιλεία αὕτη τῆς πολιτείας ἀπερρόφα πᾶσαν ἠθικὴν ἰκμάδα καὶ ζωτικότητα τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Τὸ ἄτομον, στερούμενον ἐλευθέρως αὐτοβου-

λίας και αὐτενεργείας, ἦτο πολλάκις δοῦλον, ὡς και ἐν ταῖς μοναρχικωτάταις τῶν πολιτειῶν. Ἄλλα και ἡ ἀντίθετος ἀρχὴ τῆς τελείας ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, θρησκευτικὰς, κοινωνικὰς, πολιτικὰς, οἰκονομικὰς, δὲν εὐρίσκει ἀποδοχὴν ἐν τῇ νέᾳ πολιτείᾳ. Εἶνε κίνδυνος ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνεξαρτησίας μὴ ἐπέλθῃ διάσπασις τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ κοινωνικῶν δυνάμεων διὰ τοῦ ἐκρύθμου ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀτόμων. Ὁ ἰκανώτερος, ὁ ἰσχυρότερος θέλει προσπαθήσῃ νὰ ἐκμεταλλεῖθῃ και νὰ συντρίψῃ τὸν ἀνίσχυρον. Ἡ κοινωνία ἤθελε μεταβληθῇ εἰς συρφετὸν ἀλληλομαχούντων μελῶν αὐτῆς, πᾶσα δ' ἀρμονία και τάξις ἤθελεν ἐκλίπη. Δὲν λέγω, ὅτι ὁ ἀγὼν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν εἶνε ἡ βᾶσις αὐτῆς και ἡ ἀφετηρία· ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος δέον νὰ διεξάγηται ἐντὸς τῶν ὀρίων τῶν ἠθικῶν νόμων, τοῦ δικαίου και τοῦ προσήκοντος, ἡ δὲ πολιτεία κέκληται ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς και τῆς ἀποστολῆς, νὰ ἐποπτεύῃ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ρυθμίζουσα αὐτὸν καταλλήλως, μὴ ἐπιτρέπουσα δὲ εἰς οὐδένα τῶν διαμαχομένων νὰ ὑπερβῇ τὰ ἐσκαμμένα. Ἡ νέα πολιτεία δικαιούται νὰ ἐπεμβαίνη εἰς τὰς ἀτομικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθ' ὅσον δὲν παραβλάπτει τὴν ἀτομικὴν αὐτῶν αὐτονομίαν. Ἐν τῇ διακρίσει δὲ ταύτῃ τῶν ὀρίων τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας και τοῦ ἀτόμου ἔγκειται ἡ ἐν τῷ βίῳ σύμπραξις και συνεργασία αὐτῶν.

Ἀπὸ τοῦ ἀτομικοῦ βίου ἐξερχόμενος ὁ ἄνθρωπος και δημιουργῶν πληρέστερον κόσμον, καθίσταται οἰκογένεια, αὕτη δ' εἶνε ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς κοινωνικῆς ἐξελιξέως, ἡ ἀφετηρία τῆς κοινωνίας. Ἐν τῇ νέᾳ πολιτείᾳ ἡ οἰκογένεια βασιίζεται πρωτίστως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος και τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων. Ἡ οἰκογένεια τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων δὲν εἶνε πλέον ὁ ἀντικοινωνικὸς ἐκεῖνος θεσμὸς τοῦ παρελθόντος, ὅποτε εἰς κοίρανος, εἰς βασιλεὺς ἀπόλυτος, ὁ ἀνὴρ, ἐκράτει τὰ σκῆπτρα αὐτῆς, ὅποτε ἡ γυνὴ καθήκοντα μόνον, οὐδὲν δὲ σχεδὸν δικαίωμα ἐκέκτητο ἐν τῷ οἴκῳ. Ἡδὴ αἱ συνθήκαι τοῦ νέου βίου μετεβλήθησαν. Ἡ γυνὴ ἐκτῆσατο τὴν προσήκουσαν αὐτῇ θέσιν, ὅσημέραι δὲ μείζονα δίκαια ἀναγνωρίζονται αὐτῇ. Ἄλλοτε ἦτο θεραπαινὶς και ἑταῖρα δεσποτικοῦ συζύγου, ἐν ἔσῃ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς μοῖρα· σήμερον δὲ ἡ συνείδησις τῆς νεωτέρας κοινωνίας κατεδίκασε τὸ ἀπάνθρωπον τοῦτο τῆς παλαιᾶς οἰκογενείας δίκαιον. Ἡ γυνὴ, ἀναγνωρισθεῖσα ἐν τοῖς προσήκουσιν αὐτῇ δίκαιοις,

ὕποχρεοῦται ἤδη καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα καθήκοντα. Ἄρχεται καθι-
σταμένη οὐσιώδης παράγων ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐργασίᾳ τῶν λαῶν.
Ἐξῆλθε τοῦ οἴκου, ἵνα παράσχῃ χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τὸν ἄνδρα ἐν
τῷ τοῦ βίου ἀγῶνι, ὃν μετ' αὐτοῦ διεξάγει. Ἐκτὸς τοῦ οἴκου, καὶ ἐν
τῇ δημοσίᾳ καὶ ἐν τῇ ἰδιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἡ γυνὴ καθίσταται ἀπαραί-
τητος συντελεστῆς πρὸς λύσιν τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον
τοσοῦτον ἀπαισιῶς βαρύνει ἐπὶ τῆς τύχης τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν.
Ἡ γυνὴ, μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς κατὰ πρῶτον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ συν-
εργάτις ἀκαλούθως ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ οἰκονομικῇ ἐργασίᾳ τοῦ βίου,
ἀναπτύσσουσα προσηκόντως τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῆς δυνάμεις·
τοιούτο τὸ ἰδεῶδες τοῦ νεωτέρου οἰκογενειακοῦ βίου, καθισταμένου
πράγματι ἀσφαλεστάτης βάσεως τῆς νέας πολιτείας.

Ἡ οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ πλήρης, ἠθικῶς καὶ οἰ-
κονομικῶς ἐπιδιώκουσα τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἄνευ τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ
ἰδιοκτησία συνδέεται στενῶτατα μετ' αὐτῆς· ἀπορρέει καὶ αὐτὴ
ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως καὶ ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ'
ἡ ἐργασία αὕτη δὲν δύναται ν' ἀναγνωρισθῇ ἀπόλυτος καὶ ἀπε-
ριόριστος· ὑφίσταται κατ' ἀνάγκην περιορισμούς τινας διὰ τῆς προσ-
ηκούσης ἐπεμβάσεως τῆς πολιτείας. Ἄν τὸ ἄτομον ἤθελεν ἀφεθῆ
ἀπολύτως ἐλεύθερον ἐν τῇ οἰκονομικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ, θὰ προήρ-
χοντο μυρία ἀδικήματα ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν συμφερόντων,
καθ' ὃν ἡ πονηρία καὶ ἡ ἀπληστία ἤθελον κατισχύσει τῆς ἀρετῆς,
τῆς τιμιότητος καὶ τῆς εὐθύτητος. Ἄλλ' ἐπίσης δὲν εἶνε ἐπιτετραμ-
μένον εἰς τὴν πολιτείαν ν' ἀπορροφήσῃ πᾶσαν οἰκονομικὴν ἐργασίαν
τοῦ ἀτόμου, νὰ διευθύνῃ αὐτό, νὰ καταργήσῃ πᾶσαν ἀτομικὴν ἰδιο-
κτησίαν, νὰ προγράψῃ τὸ κεφάλαιον, ὡς δῆθεν προϊόν ληστείας καὶ
ἀδίκου ἐκμεταλλεύσεως, καὶ νὰ καταστῇ οὕτως αὐτὴ καθολικὸς γεωρ-
γός, καθολικὸς ἔμπορος, καθολικὸς βιομήχανος, ὡς ἐζήτησαν νὰ πραγ-
ματώσωσιν ἀρχαῖαι κοινωνιστικαὶ πολιτεῖαι, ὡς ηὐχθήθησαν καὶ
ἐπεδίωξαν ἀρχαῖαι καὶ νεώτεραι κοινωνιστικαὶ αἱρέσεις καὶ σχολαί.

Ἡ νέα πολιτεία σέβεται τὴν ἀτομικότητα, ἐκτιμᾷ τὰ δεδομένα
τῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας, ἀλλὰ τοῦτο μέχρις ὀρίων. Ἐνθυμεῖται τὸ
πολυθρύλητον λόγιον τοῦ Πλινίου : *Latifundia perdidere Italiam*,
ἐργάζεται δὲ διὰ τῶν προσηκόντων θεσμῶν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ὑπερ-
βολικὴν συσσώρευσιν τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας ὀλίγων. Ὁ πλουτοκρα-

τικὸς τιμαριωτισμὸς εἶνε ἐξίσου ἀπεχθὴς αὐτῇ, καθὸ ἐχθρὸς τῆς κοι-
 νωνικῆς ἁρμονίας καὶ τάξεως, ὅσον καὶ ὁ μέχρις ἐσχάτων κρατῶν
 μεσαιωνικὸς τιμαριωτισμὸς. Οὗτος μὲν εἶνε προϊόν τῆς βίας καὶ τῆς
 ἀμέσου ἀρπαγῆς, ἐκεῖνος δὲ ἀποτέλεσμα τῆς πονηρίας καὶ τῆς ἐμμέ-
 σου ἀρπαγῆς. Ἐν τῇ νέᾳ πολιτείᾳ τὰ παραδείγματα τοῦ παρελθόν-
 τος δεόν νὰ καταστῶσι μαθήματα. Ἡ ἰδιοκτησία δεόν νὰ κηρυχθῇ
 ἐλευθέρα, ὅπως ἡ ἐργασία, ἧς εἶνε δημιούργημα. Ἀλλὰ κατάλ-
 ληλοι θεσμοὶ δεόν νὰ τεθῶσι πρὸς παρακώλυσιν τῆς εἰς χεῖρας
 ὀλίγων συσσωρεύσεως τοῦ πλούτου. Ἡ ἐργασία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν
 τῆς πολιτείας δεόν νὰ ὀργανωθῇ σκοπιμώτερον καὶ κοινωνικώτε-
 ρον, καθισταμένη παντὶ ἀνθρώπῳ ἐφικτή. Δεόν νὰ ἀναγνωρι-
 σθῶσι καὶ νὰ ὀργανωθῶσι νομοθετικῶς αἱ ἀρχαὶ τῆς οἰκονομίας καὶ
 τῆς ἀποταμιεύσεως, ἐφ' ὧν μετὰ τὴν ἐργασίαν ἐρείδεται ὁ πλοῦτος
 πάντος ἔθνους· καὶ τοῦτο διὰ ταμιευτηρίων καὶ ποικίλων ἄλλων τρό-
 πῶν οἰκονομικῆς συμπράξεως καὶ ἀλληλοβοηθείας τῶν ἐργατικῶν ὁμά-
 δων. Μετὰ ταῦτα, τὸ οἰκονομικόν, τὸ ἱστορικὸν πρόβλημα τῶν νεω-
 τέρων κοινωνιῶν δύναται νὰ λυθῇ ἐπαρκῶς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτ-
 τον ὑπὸ τὴν εὐγενῆ σημαίαν τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀλληλοβοη-
 θείας. Τοῦτο ἐπιδιώκουσα ἡ νέα πολιτεία δὲν δύναται ἐπίσης νὰ μὴ
 λάβῃ ὑπ' ὄψει καὶ τὰς ὑπὸ τῶν καιρῶν τούτων ἐπιβαλλομένας μεταρ-
 ρυθμίσεις τοῦ δικαίου τῆς κληρονομίας, περιορίζουσα κατὰ τὸ ἐνὸν
 αὐτὴν μέχρις ὠρισμένου βαθμοῦ συγγενείας, ἐγγυτέρου τῶν μέχρι
 τοῦδε ἀνεγνωρισμένων ὑπὸ τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας, ἐπιβάλλουσα δὲ
 εἰς τὴν κληρονομίαν καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις κοινωνικῆς ἀρωγῆς
 καὶ φιλανθρωπίας. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἱστορικῇ κατηγορίᾳ ἡ ἰδιοκτησία
 θέλει κρεῖττον ἐπιδιώξῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ
 δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀναγνωριζομένου ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συν-
 ειδήσεως τοῦ ὑπερτάτου νόμου τῆς ἀλληλεγγύης, ἐλλείποντος τοῦ
 ὁποίου, ἐκλείπουσιν οἱ ἠθικοὶ καὶ πνευματικοὶ δεσμοί, ἄνευ τῶν ὁποίων
 δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἡ πολιτικὴ κοινωνία. Ἡ ἰδιοκτησία δὲν
 εἶνε ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράχος τῆς ἱστορίας, τὸ δημιούργημα τῆς ἀδι-
 κίας, ὡς ἰσχυρίζονται παραπαίουσαι κοινωνιστικαὶ αἱρέσεις, ἀλλὰ πρὸς
 πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς πρέπει νὰ σκοπῇ τὴν θεραπείαν τῶν
 ὑπερτάτων ἀναγκῶν τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων, τοῦτο δὲ δύναται
 νὰ κατορθωθῇ μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας τῆς πολιτείας.